

**Держава та особа: революційний контекст
(з циклу статей «Держава і революції»)**

Кононенко Юрій Степанович,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького

Джолос Сергій Вадимович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького

Цикл статей «Держава і революції» було опубліковано у наукових фахових журналах «Публічне право» (№ 1-4 (41-44) за 2021 р. і № 1 (45) за 2022 р.) та «Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: «Право» (№ 70 за 2022 р.).

Постановка проблеми. Історія свідчить, що мислителі часів абсолютної монархії чи іншого подібного режиму (наприклад, французькі просвітники XVIII ст.) мріяли про свободу. Натомість, філософи, на долю яких випали революційні потрясіння (Т. Гоббс) чи життя у слабкій феодално-роздробленій країні (Н. Макіавеллі; С. фон Пуфендорф, Х. Томазій, Х. Вольф) підтримували та розвивали ідеї сильної влади та держави.

Тому цілком закономірно, що проблематика взаємовідносин держави та особи завжди перебувала у полі зору мислителів різних часів і народів. Ці питання залишаються актуальними і в наш час, оскільки являють собою один з найважливіших інститутів конституційного права. За влучним висловом Г. Еллінека, «конституція є сукупністю правових положень, що визначають вищі органи держави, порядок заклику їх до відправлення їхніх функцій, їх взаємні відносини і компетенцію, а також принципові положення індивіда стосовно державної влади» [1, с. 371].

Водночас, весь спектр відносин держави та особи набуває особливої гостроти та зазнає істотних змін в умовах революційних перетворень, тож, саме цій проблематиці і присвячено дану статтю.

Аналіз досліджень і публікацій. Зауважимо, що цю проблематику досліджували багато мислителів та діячів давнини і сучасності, зокрема такі, як: Ч. Беккарія, Е. Берк, Н. Бонапарт, Вольтер, Х. фон Вольф, Т. Гоббс, Г.Г. Демиденко, Г. Еллінек, Ф. Енгельс, Епікур, А.О. Кондрашев, А.І. Кормич, Б. Кухта, Ф. де Ларошфуко, В.І. Ленін, Дж. Локк, Н. Макіавеллі, Ш.Л. де Монтеск'є, О.В. Петришин, С. фон Пуфендорф, А. Романюк, Ж.Ж. Руссо, В.І. Тимошенко, К.-Ж.К. Токаєв, Х. Томазій, М.Т. Цицерон, Г.Ф. Шершеневич та ін.

Формулювання цілей статті. Разом із тим, необхідно сказати, що попри значну увагу наукової спільноти до загальних питань взаємодії держави та особи, правовідносини людини і влади у контексті революційних подій (та, особливо, кольорових революцій сучасності) поки що не знайшли належного відображення в науковій літературі. Таким чином, у межах цієї статті ми плануємо: а) вказати, що сучасною трансформованою формою давнього «права на повстання» є право на мирні збори, мітинги, походи і демонстрації; б) зауважити, що революції, зазвичай, неспроможні повалити дійсно диктаторські режими та гарантувати права людини, тож являють собою лише свавільне посягання проти державності; в) окреслити основні положення теорії суспільного договору, в якій можна побачити витоки права на повстання, так само, як і державного абсолютизму та права держави на придушення революції; г) вказати на суперечність між «правом на повстання» та демократією; г) охарактеризувати сутність свободи та вказати, що вона, так само як і рівність, насправді не має нічого спільного з природним правом; д) з'ясувати фактори, які спонукають людину до участі або неучасті в революції; е) виявити основні засади діяльності держави щодо придушення революцій; є) вказати на необхідність удосконалення законодавства щодо права громадян на мирні збори, мітинги, походи та демонстрації тощо.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, варто зазначити, що сучасною трансформованою формою давнього «права на повстання» є право на мирні збори, мітинги, походи і демонстрації. Це означає, що, з появою другого, перше повинно відійти у минуле, тобто, за сучасних умов, учасники подібних заходів не мають права вдаватися до насильницьких та протизаконних діянь. Так конституції сучасних держав наділяють громадян доволі широким комплексом політичних прав, чільне місце серед яких належить праву «збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації», як про це сказано, наприклад, у ст. 39 Конституції України [2]. Тож, для з'ясування витоків і сутності права на мирні збори, мітинги, походи і демонстрації слід звернутися до визначення ества т.зв. «права на повстання».

Необхідно сказати, що одним з перших історичних документів політичного характеру та епохального рівня, який містив нормативне закріплення права на повстання, була Декларація незалежності США від 4 липня 1776 р. Так, зокрема, в цьому документі зазначалося: «Коли хід подій призводить до того, що один з народів змушений розірвати політичні узи, які пов'язують його з іншим народом, і зайняти самостійне і рівне місце серед держав світу, на яке він має право за законами природи та її Творця, поважне ставлення до думки людства вимагає від нього роз'яснення причин, що спонукали його до такого відокремлення».

Ми виходимо з тієї самоочевидної істини, що всі люди створені рівними та наділені їхнім Творцем певними невід'ємними правами, до числа яких відносяться життя, свобода і прагнення до щастя. Для забезпечення цих прав людьми засновуються уряди, які черпають свої законні повноваження зі згоди керованих. У випадку, якщо певна форма правління стає згубною для цих самих цілей, народ має право змінити або скасувати її і створити новий уряд,

заснований на таких принципах і формах організації влади, які, як йому вбачається, найкращим чином забезпечать людям безпеку і щастя. Зрозуміло, розсудливість вимагає, щоб уряди, встановлені з давніх пір, не змінювалися під впливом несуттєвих і швидкоплинних обставин; відповідно, весь досвід минулого підтверджує, що люди схильні скоріше зносити пороки до тих пір, поки їх можна терпіти, аніж використовувати своє право скасовувати урядові форми, які стали для них звичними. Але коли довга низка зловживань та насильств, що незмінно підкорені одній і тій самій цілі, свідчить про підступний замисел змусити народ змиритися з необмеженим деспотизмом, повалення такого уряду і створення нових гарантій безпеки на майбутнє стає правом та обов'язком народу...» [3, с. 25-26].

З погляду сьогодення, наведені вище аргументи, на нашу думку, певною мірою, віють сепаратизмом. Вони ще якимось можуть вважатися прийнятними, коли йдеться про національно-визвольну боротьбу та повалення колоніальної системи (хоча вони і суперечать таким сучасним принципам міжнародного права, як непорушність кордонів та територіальна цілісність держав). Водночас, реалізація права на повстання є загрозою національній безпеці, коли йдеться про збереження державності та єдності держави в існуючих кордонах. Зауважимо, що замість насильницького повалення влади, що відзначилася «необмеженим деспотизмом», за сучасних умов, значно доцільніше просто обрати нову на чергових виборах, адже історія і сучасність свідчать, що омріяний революційний «новий уряд», як правило, не здатен «найкращим чином забезпечити людям безпеку і щастя», особливо в умовах масових заворушень, бунтів, повстань, розбрату... При цьому, закономірним наслідком цих процесів зазвичай є розквіт злочинності, розруха, загострення економічної кризи, гонитва за владою різних угруповань, маргіналізація суспільства, громадянська війна та іноземна інтервенція.

Зауважимо, також, що Декларація незалежності США 1776 р. грішить явними перебільшеннями та демонізацією англійського короля (цікаво, що подібну практику часто беруть на озброєння і сучасні «революціонери»), оскільки, наприклад, навряд чи можна вважати втіленням «необмеженого деспотизму» британську конституційну монархію з її парламентськими установами, верховенством права, прецедентною системою права та судами присяжних, які, в принципі, є достатньо незалежними від волі центральної влади...

Звернімо увагу і на той факт, що англійський державний лад XVIII ст. вбачався ідеальним Вольтеру та іншим мислителям-просвітникам [4, с. 99-100], тож, очевидно, він був не таким вже й поганим, а його нищівна критика з боку американців, в сучасному розумінні, є лише акцією «чорного піару»...

Тим не менше, «право на повстання» згадується й у преамбулі Загальної декларації прав людини 1948 р., де зазначено, що «необхідно, щоб права людини охоронялися силою закону з метою забезпечення того, щоб людина не була змушена вдаватися як до останнього засобу до повстання проти тиранії і гноблення» [5]. Тож, з тексту Декларації логічно випливає, що «повстання проти тиранії і гноблення» є «останнім засобом», який є край небажаним, і для

забезпечення незастосування якого «необхідно, щоб права людини охоронялися силою закону».

Додамо до цього, що, ухвалена невдовзі після Другої Світової війни, Загальна декларація прав людини 1948 р. мала на меті відновлення прав людини, насамперед природних, тому й проголошувала право на «повстання проти тиранії і гноблення». Тобто, Декларація заактуалізувала право на повстання для країн, у яких може бути встановлено тоталітарну форму державного режиму.

Водночас, варто розуміти, що, зазвичай, революційні рухи, з їх стихійністю, хаотичністю, відсутністю чітко визначеної програми й єдиного керівництва тощо, насправді неспроможні повалити дійсно тиранічну владу, яка характеризується єдиновладдям, тотально контролює суспільство, спирається на апарат примусу і не обмежує себе міркуваннями законності чи гуманізму при придушенні опозиційних настроїв. Так, скажімо, режим Гітлера знищили війська антигітлерівської коаліції, а не Рух Опору; Муссоліні було усунуто від влади не народною революцією, а італійським королем та елітарними колами після висадки англо-американських військ на Сицилії; епоха сталінізму завершилася внаслідок природної смерті вождя, а не народного повстання. В цьому контексті, різноманітні теорії заколоту не витримують критики, і, навіть якщо припустити отруєння 73-річного Й.В. Сталіна найближчим оточенням, все одно, йдеться про заколот еліти, а не про опір широких мас населення.

Звідси випливає той факт, що справжній тоталітарний режим практично ніколи не дасть змоги народним масам повалити себе за допомогою повстання. У свою чергу, ті режими, які було скинуто шляхом революції, були нездатними організувати і дати відповідну відсіч внаслідок певних причин, починаючи від прогнилості і корумпованості, і закінчуючи надмірною м'якістю та поступливістю, які, певна річ, не можуть бути властиві тоталітарному режиму.

Зауважимо, що у разі, якби народ наважився на повстання проти справжнього тоталітарного режиму, наслідки були би такими само жахливими, як і в результаті Повстання у Варшавському гетто 19 квітня – 16 травня 1943 р., коли за 16 убитих і 93 поранених німців повстанці заплатили 13 тисячами життів та направленням до концтаборів ще 56 тисяч чоловік [6]...

Таким чином, не слід перебільшувати роль «права на повстання» у контексті повалення тиранії та забезпеченні свободи і прав людини, тим більше, що історія і сучасність переконливо свідчать, що права людини і вакханалія революційного терору є взаємовиключними речами...

Разом із тим, варто згадати, що т.зв. «право на повстання», зазвичай, виводять з теорії суспільного договору, хоча, заради справедливості, слід сказати, що ця ж само теорія може бути використана і для обґрунтування державного абсолютизму і заперечення права на повстання.

Згідно з теорією суспільного договору, держава виникає в результаті договору між людьми внаслідок усвідомлення ними своїх нагальних потреб та інтересів. Такими інтересами можуть бути – безпека (Епікур, Т. Гоббс), мир, спокій, добробут (Т. Гоббс), свобода (Дж. Локк, Ж.Ж. Руссо), надійне

користування природними правами (Дж. Локк) тощо [7, с. 202-203]. Фактично, люди добровільно зрікаються певних прав (передають їх державі) в обмін на певні послуги влади і держави [8, с. 132].

Відомий апологет права на повстання, англійський мислитель XVII ст. Дж. Локк стверджував, що людина народжується вільною та має право самостійно вирішувати, що робити. І хоча законодавча влада є верховною у суспільстві, головною її метою є збереження суспільства, тож вона обмежена загальним благом. Таким чином, влада не повинна бути деспотичною, тобто не повинна знищувати, поневолювати чи розорювати підданих. Натомість, якщо влада не справляється з поставленою задачею, і, тим більше, якщо влада зловживає наданими їй повноваженнями, народ має право змінити таку владу [9, с. 340, 349; 10, с. 172].

Загалом же, Дж. Локк вказував, що народ, виступаючи в якості рівноправної сторони суспільного договору, має природне право його розірвати, тобто підняти повстання, зокрема, у тому разі, коли влада порушує закони і править неефективно або тиранічно [9, с. 384-405].

У свою чергу, прихильник теорії суспільного договору та засновник концепції народного суверенітету Ж.Ж. Руссо зазначає, що, «не існує у Державі жодного основного закону, який не може бути скасований, не виключаючи навіть і суспільного договору. Адже якби всі громадяни зібралися, щоб розірвати цей договір на підставі спільної згоди, то можна не сумніватися, що він був би цілком законним способом розірваний» [11, с. 287].

Водночас, Т. Гоббс (1588-1679) вважав, що у додержавному «природному стані», через неприборканість людських пристрастей та егоїзму, панувала «війна всіх проти всіх», для здолання якої народ уклав суспільний договір та зрікся своєї безмежної природної свободи (у т.ч. і права на повстання) на користь держави, яка, для забезпечення миру, порядку та добробуту, подібно до могутньої морської потвори Левіафана, повинна мати необмежену силу та безмежну владу щодо підданих [12; 13, с. 218-219]. Подібне тлумачення сутності та наслідків суспільного договору висловлювали й німецькі мислителі епохи бароко – С. фон Пуфендорф, Х. Томазій, Х. фон Вольф [14, с. 84-90].

Варто звернути увагу на той факт, що якщо держава породжена суспільним договором, це означає, що її закони так само походять від нього. При цьому, взаємні права й обов'язки держави та особи, у т.ч. закріплені законодавством, виникають та існують тільки за умови чинності суспільного договору. Таким чином, якщо повстання (революція) є розірванням суспільного договору, держава та влада, проти яких вони відбулися, більше не зв'язані жодними узами з повстанцями, які своїми діями самі поставили себе поза законами суспільства. Більше того, для реалізації такої високої мети держави, як забезпечення миру, безпеки, спокою, добробуту і свободи підданих, держава жодним чином не обмежена у виборі засобів для придушення повстання, оскільки її свята місія – захистити від беззаконня та безладу ту частину суспільства, яка не розриває, а навпаки дотримується суспільного договору. Звідси випливає той факт, що держава вправі вживати відповідних заходів для

придушення повстання, самозбереження та захисту прав законослухняного населення.

При цьому, зауважимо, що республіканська форма правління була винайдена якраз для того, щоб періодичні вибори або всенародний референдум з питань відставки певної посадової особи прийшли на зміну «праву на повстання». Більше того, вираження та з'ясування волі народу можливе виключно за умови дотримання визначених законом процедур безпосередньої демократії, зокрема виборів і референдумів. Натомість, дії повстанців не мають нічого спільного з народовладдям, оскільки, фактично, повстанці не запитували думку всього народу та не були уповноважені виражати його волю, тим більше у такий радикальний спосіб, як революція. Таким чином, по суті, право на повстання є лише знаряддям узурпації влади лідерами відповідних рухів та служить утвердженню тиранії, а не демократії.

Гідну відповідь деяким політичним філософам, що проповідували право на повстання, дав класик консервативної думки, автор безсмертної праці «Роздуми про революцію у Франції» (1790 р.) Е. Берк. Мислитель писав: «Суспільство – це дійсно договір, але договір вищого порядку. Його неможна розглядати як комерційну угоду про продаж перцю, кави і тютюну чи будь-який подібний контракт, що укладений задля практичної користі чи для здійснення незначних, мінливих інтересів, який може бути розірвано через примху однієї зі сторін. Держава вимагає поваги, тому що це – об'єднання, метою котрого не є задоволення тваринних потреб чи вирішення мізерних та швидкоплинних задач. Це суспільство, в якому повинні розвиватися всі науки і мистецтва, добродієність і досконалість. Така ціль може бути досягнута лише багатьма поколіннями, які змінюють одне одного – тому суспільний договір укладається не тільки між людьми, які живуть нині, але між нинішнім, минулим і майбутнім поколіннями» [15; 16, с. 175].

З наведеної мудрості випливає, що суспільний прогрес можливий виключно за умови еволюційного шляху розвитку, адже, у матеріальному плані, люди, які живуть у певну епоху, не мають права вдаватися до радикальних суспільних перетворень, оскільки, у протилежному випадку, своєю дурістю вони ризикують знищити надбання, здобуте тяжкою працею багатьох поколінь їхніх предків, і, тим самим, приректи на злидні своїх нещасних нащадків. При цьому, у філософському плані, покоління, яке живе нині, не має права в односторонньому порядку свавільно порушувати чи розривати суспільний договір між ним та минулими і майбутніми поколіннями...

«А як же свобода?!» – з обуренням зауважать наші опоненти. На це ми відповімо невмирущими словами геніального Е. Берка: «Що таке свобода без мудрості і добродієності? Це найбільше зло з усіх можливих; це нерозсудливість, порок і безумство, що не піддаються приборканню» [15; 16, с. 355]; «Чи повинен я серйозно привітати безумця, який втік з-під захисту божевільні та цілющої темряви своєї палати лише тому, що він знову отримав можливість користуватися світлом і свободою? Чи повинен я привітати вбивцю чи розбійника з великої дороги, який розбив кайдани тюрми, зі здобуттям ним

своїх природних прав? Це було би схоже на епізод звільнення злочинців, засуджених до галер, героїчним філософом – Лицарем Сумного Образу» [15; 16, с. 69].

Таким чином, необхідно замислитися над тим, що таке свобода, і чи може вона бути абстрактною цінністю, відірваною від реального контексту?

Видатний французький мислитель XVIII ст. Ш.Л. де Монтеск'є пише: «Нема слова, яке одержало би стільки різноманітних значень і справляло би таке різне враження на уми, як слово «свобода». Одні називають свободою легку можливість скидати того, кого вони наділили тиранічною владою; другі – право обирати того, кому вони зобов'язані підкорятися; треті – право носити зброю та чинити насильства; четверті бачать її в привілеї перебувати під управлінням людини своєї національності або підкорятися своїм власним законам. Певний народ тривалий час вважав за свободу звичай носити довгу бороду. Інші поєднують цю назву з певною формою правління, виключаючи всі інші. Люди, що вкусили блага республіканського правління, ототожнювали поняття свободи з цим правлінням, а люди, які користувалися благами монархічного правління, – з монархією. Нарешті, кожен називав свободою те правління, яке найбільше відповідало його звичаям або схильностям... Нарешті, через те, що в демократіях народ, мабуть, може робити все, що хоче, свободу приурочили до цього ладу, змішавши, таким чином, владу народу зі свободою народу... Але політична свобода полягає зовсім не в тому, щоб робити те, що хочеться. У державі, тобто у суспільстві, де є закони, свобода може полягати тільки в тому, щоб мати можливість робити те, чого належить хотіти, і не бути примушеним робити те, чого не належить хотіти. Необхідно усвідомити, що таке свобода і що таке незалежність. Свобода є право робити все, що дозволено законами. Якби громадянин міг робити те, що цими законами забороняється, то у нього не було би свободи, оскільки те ж саме могли би робити й інші громадяни» [17, с. 136-137].

Зауважимо, що джерелом свободи, як запоруки добробуту людини, зазвичай, прийнято вважати природне право. При цьому, не слід забувати, що останнє є неписаним і доволі абстрактним, тож його положення можуть бути досягнуті виключно за допомогою розуму, що апріорі властивий людині як *homo sapiens*. Таким чином, висловлюючись словами Е. Берка, «Люди не мають права на те, що не розсудливо та не є для них благом» [15; 16, с. 136], оскільки те, що нерозсудливо та шкодить людині, прямо суперечить природному праву та здоровому глузду, як джерелу його пізнання.

Враховуючи високий ступінь абстрактності і невизначеності природного права, неодмінно виникає проблема пізнання його справжнього ества та основних положень. М.Т. Цицерон так визначав сутність природного права: «Істинний закон – це розумне положення, що відповідає природі, таке, що поширюється на всіх людей, постійне, вічне, яке закликає до виконання обов'язку, наказуючи; забороняючи, від злочину відлякує... на всі народи в будь-який час буде поширюватися один одвічний і незмінний закон, при чому буде один загальний ніби наставник і повелитель всіх людей – бог, творець, суддя, автор закону» [18, с. 64].

Дійсно, якщо природне право не залежить від волі держави і походить від природи, розуму чи Бога, цілком логічно, що воно повинно бути «постійним, вічним», «поширюватися на всіх людей», «на всі народи в будь-який час», адже тільки такі положення насправді можна вважати універсальними та незалежними від волі правителя (влади).

Звідси випливає висновок про те, що, попри поширений стереотип, свобода і рівність не мають нічого спільного з природним правом, оскільки якщо в історії людства впродовж тисячоліть існували рабовласництво і феодалізм, необхідно визнати, що свобода, рівність та інші побідні ідеї буржуазної епохи аж ніяк не є та не можуть бути універсальними та властивими для всіх часів і народів.

Таким чином, стає очевидним, що демагогія на тему свободи, рівності чи інших абстракцій за будь-яких обставин не може виправдовувати жодне протизаконне чи нерозумне діяння, яке в дійсності суперечить справедливості та здоровому глузду як дійсним постулатам природного права, тим більше, що свобода одного закінчується там, де починається свобода другого... Ще більшою мірою це стосується посягань проти держави, оскільки від звичайного правопорушення страждає тільки окрема особа, тоді як від революції – усе суспільство.

Додамо, також, що в дійсності будь-яка революція, загострюючи економічну кризу та призводячи до розрухи, навпаки обмежує свободу людини, оскільки зменшує її реальні доходи, і, таким чином, лімітує можливості її поведінки для задоволення своїх інтересів.

Неодноразово згадуваний нами Е. Берк писав: «Будь-яка влада, що знецінює норми та звичаї, буде шукати засоби, щоб утриматися. Узурпація, котра, щоб зламати старі інститути влади, зруйнувала і старі принципи, буде намагатися встояти, використовуючи для цього ті ж способи, за допомогою яких вона досягла влади. Коли прийнятий феодальний рицарський дух вірності, котрий, утверджуючи владу королів, у той же час убезпечував їх і васалів від необхідності побоюватися тиранії, буде зруйнований, почнуться заколоти і вбивства, які намагатимуться попередити превентивними вбивствами і конфіскаціями, і розгорнеться довгий список зловісних і кривавих справ, що являє собою політичний кодекс всякої влади, котра не спирається ні на власну честь, ні на честь тих, хто зобов'язаний їх підкорятися. Королі стануть тиранами з міркувань політичних, а їх піддані – бунтівниками з принципу» [15; 16, с. 153-154].

Також, необхідно пам'ятати, що відомий мислитель Ф. Енгельс нещадно знущався з безглуздості поєднання слів «свобода» і «держави», адже поки є держава, нема свободи, а коли буде свобода – не буде держави [19, с. 95].

Тож, зауважимо, що якщо постає вибір між абстрактною свободою (яка, по суті, несе кровопролиття, анархію і хаос та заохочує відступ від загальноновизнаних норм права та моралі в угоду егоїстичним бажанням окремих осіб) та державою (яка забезпечує правопорядок, моральність, стабільність і процвітання та підкорює егоїзм і сваволлю окремих осіб

загальному інтересу), елементарний здоровий глузд підказує, що перевагу слід надати останній.

Е. Берк вчить: «Ми освячуємо державу, щоб уникнути усіх небезпек, що пов'язані з мінливістю та нестійкістю; ми освячуємо її, щоб одна людина не насмілилася занадто близько підійти до вивчення її недоліків, задалегідь не вживши достатніх запобіжних заходів; щоб нікому не спало на думку, що реформи слід починати із загального перевороту; щоб до помилок держави відносилися з таким само благоговінням і турботою, як до ран батька. Завдяки цьому упередженню ми навчилися із жахом дивитися на дітей своєї країни, які з легкістю і швидкістю рублять батька на шматки та кидають їх у кип'ячий котел із надією, що їх дикі заклинання відновлять тіло і вдихнуть у нього нове життя» [15; 16, с. 174-175].

...Кілька слів варто сказати і про місце людини у революції. Г.Ф. Шершеневич вказує, що «Людина підкорюється, оскільки боїться втратити те, що має, або сподівається отримати більше того, чим володіє» [20, с. 224]. Таким чином, та частина суспільства, яка задоволена наявними у неї благами, не схильна підтримувати революцію, оскільки не хоче «втратити те, що має». Натомість, у революції зацікавлені насамперед ті, хто «сподівається отримати більше того, чим володіє», тобто або зовсім люмпенізовані маси, або ж занадто жадібні до наживи особи, а також різного роду авантюристи. Зауважимо, що революція спрямована на знищення існуючого порядку, тобто апріорі є не творчим, а руйнівним началом, що веде до зменшення обсягу наявних благ. Тож, постає питання: яким же чином, при скороченні обсягу наявних благ, революційно налаштовані маси сподіваються отримати більше, ніж мають? Чи не йдеться про відвертий розбій і піднесення одних членів суспільства за рахунок пограбування та знищення других?

Звідси випливає той факт, що частина прихильників та учасників революції хоче нажитися за рахунок грабежу і розбою, і, при цьому, намагається прикрити свої протиправні дії необхідністю встановлення горезвісного революційного порядку. Друга частина – це особи з низькою соціальною відповідальністю, різного роду і походження маргінали, для яких революційний хаос і безлад – це комфортне живильне середовище. Натомість, більша частина пересічних громадян, які співчують або допомагають революції, – це наївні романтики, які не до кінця розуміють суть того, що відбувається, адже, як зазначав Ф. де Ларошфуко, «Якою би кмітливою не була людина, їй ніколи не осягнути всього зла, що вона чинить» [21, с. 171].

У свою чергу, видатний німецький мислитель XVII – XVIII ст. Х. Томазій вчив, що для людей мудрих потрібна порада, а для дурних – примус; тож держава потрібна для того, аби захистити суспільство від шкоди, яку можуть заподіяти дурні [14, с. 87].

Тож, якою ж має бути реакція державної влади на бунти, повстання та революційні заворушення?

Відповідь на це питання знаходимо у меморандумі 1503 р. «Про те, як належить чинити з повсталими жителями Вальдікьяни», що належить перу геніального італійського діяча епохи Відродження Н. Макіавеллі. Посилаючись

на досвід Античності, мислитель пише: «Римляни вважали, що треба або облагодіяти повсталі народи, або зовсім їх знищити і що будь-який інший шлях загрожує величезними небезпеками» [22, с. 741], «Можна бачити... як вирішили римляни долю повсталих земель; вони думали, що треба або набути їх вірність благодіяннями, або вчинити з ними так, щоб у майбутньому ніколи не доводилось їх боятися; будь-який середній шлях здавався їм шкідливим. Коли треба було вирішувати, римляни вдавалися то до одного, то до другого засобу, милуючи тих, з ким можна було сподіватися на мир; з іншими ж, на кого сподіватися не доводилося, вони чинили так, що ті вже ніяк і ніколи не могли їм зашкодити» [22, с. 740].

При цьому, не слід звинувачувати Н. Макіавеллі у жорстокості, адже він не мав на увазі тотальне фізичне знищення бунтівників: «Аби досягнути цієї останньої цілі, у римлян було два засоби: один – це зруйнувати місто і переселити жителів до Риму, другий – вигнати з міста його старих жителів і відправити сюди нових або, залишивши в місті старих жителів, поселити туди так багато нових, щоб старі вже ніколи не могли злоумишляти та затівати щось проти Сенату» [22, с. 740].

Як відомо, Н. Макіавеллі був, насамперед, політичним мислителем, тож, в основі його поглядів лежали міркування про державний інтерес, тоді як питання справедливості цікавили його значно меншою мірою. Натомість, з юридичної точки зору, видається несправедливим «облагодіювати повсталих», адже це не тільки буде ляпасом правосуддю та порушить принцип невідворотності покарання, але й заохотить інших до бунтів, тобто зашкодить правопорядку.

Слід мати на увазі, що класична схема сучасних «мирних ненасильницьких протестів», як і раніше, ґрунтується на давно відомій формулі «провокація – реакція – революція». Тож, т.зв. «мирний ненасильницький протест», по суті, є готуванням до злочину, тоді як провокація є злочинною акцією мітингувальників, що здійснюється з метою підштовхнути правоохоронні органи до вжиття силових заходів (реакції), що викличе обурення суспільства «жорстокістю» влади (спровокує революцію).

При цьому, повсталі, зазвичай, висувають чинній владі явно неприйнятні і інколи навіть ганебні умови, оскільки вони «не поважаючи сучасний державний лад, байдуже відносяться до можливості його удосконалення» [15; 16, с. 137-138], адже «ці люди повинні руйнувати, інакше їх існування втратить ціль... вони не можуть зупинитися навіть перед руйнуваннями та нещастями, неминучість яких їм відома» [15; 16, с. 129].

Тож, навіть, якщо влада піде на поступки повсталим, ті висунуть нові умови, ще більш неприйнятні, ніж попередні, аж допоки владу не буде повалено, а державу – остаточно знищено.

Описуючи джерела сили держави, Г.Ф. Шершеневич пише про військову дисципліну як запоруку психічної стійкості: «Цей психічний момент – військова дисципліна. Вона породжує певного роду масовий гіпноз підкорення. Достатньо порівняти натовп селян, які тікають при першому пострілі, і загін солдатів, з тих самих селян, що спроможний виявити стійкість під найбільш

жорстоким вогнем» [20, с. 225]. Ймовірно, цей «масовий гіпноз підкорення» ґрунтується на давньому тваринному інстинкті, який спонукає згуртуватися, підпорядкуватися вожаку та дотримуватися дисципліни для забезпечення виживання кожної окремої особини та зграї в цілому. Очевидно, керівники повстань знають про цей ефект, тож, однозначним сигналом для влади про проходження «точки неповернення» має служити початок організації повстанців на військовий манер, у різноманітні «сотні» і «самооборони», оскільки організованість і (квазі)військова дисципліна сприяють зростанню психічної стійкості організованих у загони повстанців, їх бездумному підкоренню своїм «командирам», а відтак – і бойовому остервенінню та готовності до вчинення будь-яких злочинів і насильств, спрямованих на повалення влади та знищення держави.

Зауважимо, що у разі початку заворушень, державі слід негайно вживати найрішучіших заходів для їх припинення. Держава не повинна робити повстанцям жодних поступок, які порушують правовий порядок, оскільки вони вбачатимуть у цьому лише слабкість влади та власну силу, а безкарність їх протиправних діянь провокуватиме подальше поширення безпорядків. Як висловився Е. Берк, «Французький бунт проти м'якої та законної монархії набув характеру більш знущального, лютого та образливого, ніж якби народ виступив проти узурпатора або найбільш кривавого тирана. Народ чинив опір уступкам. Його удари були спрямовані проти простягнутої руки, яка пропонувала милість, пощаду та звільнення» [15; 16, с. 106]. Мислитель продовжує: «Я ніколи не думав, що государ, усе царювання якого було серією поступок своїм підданам, який погодився послабити свою владу, відмовитися від переваг, запропонувати народу свободу, невідому досі його предкам, заслужив на таку жорстокість... від Парижа... Є низькі люди, що із захватом дивляться на королів, які твердо сидять на троні, поширюють на своїх підданих жорстку руку, вміють захистити свої прерогативи і з суворим деспотизмом протистояти будь-яким проявам свободи. Проти таких монархів вони ніколи не підвищать голос» [15; 16, с. 159].

Зауважимо, що в сучасності революції так широко поширені через те, що мітингувальники переконані у тому, що навіть у разі вчинення ними групових збройних нападів на правоохоронців та охоронювані об'єкти, проти них не буде застосовано адекватних заходів. Е. Берк з цього приводу пише: «Заколоти, масові побоїща, вбивства здаються деяким людям незначною ціною державного перевороту. Спокійне, безкровне реформаторство здається їм плоским і прісним. Їм потрібна зміна декорацій, пишні сценічні ефекти, спектакль повинен вражати уяву, що стала лінивою за шістдесят років спокою і миру, безпеки і процвітання» [15; 16, с. 139].

При цьому, логічно припустити, що жодна особа, яка має інстинкт самозбереження, не стала би брати участі у масових заворушеннях, якби знала, що такі заходи на законних підставах буде гарантовано припинено, а винні будуть негайно притягнуті до кримінальної відповідальності.

Зауважимо, що більш рішучі дії влади сприяли би забезпеченню конституційного ладу і правопорядку та уникненню заворушень у Криму та на

Донбасі, які призвели до трагічних наслідків. Натомість, ні у вищого політичного керівництва держави, ні у командування Збройних Сил України та МВС не вистачило політичної волі для забезпечення правопорядку із використанням передбачених законом інструментів.

Водночас, слід вказати, що під час народних заворушень владі будь-якої держави слід брати приклад з дій національного героя Франції – генерала Наполеона Бонапарта, який «придушив залпом картечі» Вандем'єрський бунт у Парижі в жовтні 1795 р., чим врятував десятки і сотні тисяч життів, оскільки убезпечив Францію від повторення жахів громадянської війни у Вандеї 1793-1796 рр.

Зауважимо, що наведена вище порада була би особливо актуальною, також, і в Криму та на Донбасі у лютому-березні 2014 р., коли справу ще можна було владнати «малою кров'ю» окремих сепаратистів, але не у квітні, коли Крим було втрачено, а т.зв. ЛНР та ДНР відчули власну силу та зовнішню підтримку.

Натомість, варто зазначити, що на початку січня 2022 р. чинна влада Казахстану під керівництвом президента К.-Ж.К. Токаєва виявила політичну волю, вживши рішучих заходів для придушення масових заворушень і припинення погромів, підпалів, грабежів та убивств, вчинюваних маргінальними елементами, що дало змогу убезпечити країну від подальшого розгортання насильства, втрати територій, збройного конфлікту з сепаратистськи-налаштованими провінціями та, загалом, зберегло життя, здоров'я і власність сотень тисяч людей. Таким чином, можна сказати, що рішучі дії чинної влади Казахстану можуть стати своєрідним прикладом того, як у сучасності держава може запобігти руйнації та самознищенню суспільства в умовах кольорових революцій.

Згадаймо з цього приводу ще одну мудрість Н. Макіавеллі: «...кожен государ хотів би уславитися як милосердний, а не жорстокий, однак слід остерігатися зловживати милосердям. Чезаре Борджа багато хто називав жорстоким, але цією жорстокістю він навів порядок у Романьї, об'єднав її, умиротворив і привів до покори. І, якщо вдуматися, виявив тим самим більше милосердя, ніж флорентійський народ, котрий, побоюючись звинувачень у жорстокості, дозволив зруйнувати Пістойю. Тому государ, якщо він бажає утримати в покорі підданих, не повинен зважати на звинувачення у жорстокості. Влаштувавши кілька розправ, він виявить більше милосердя, ніж ті, хто через надлишок його потурають безпорядку. Адже від безпорядку, який породжує грабежі і вбивства, страждає усе населення, тоді як від покарань, що накладаються государем, страждають лише окремі особи...» [23, с. 95].

Комусь міркування такого роду можуть здатися занадто жорстокими за сучасних умов, але ж, слід пам'ятати, що незліченні жертви різноманітних бунтів, повстань, революцій, громадянських війн насправді лежать на совісті їх організаторів та учасників, оскільки саме вони своїми незаконними насильницькими діями змусили владу скористатися своїм монопольним правом на застосування насильства для забезпечення порядку.

Загалом, Н. Макіавеллі писав: «...може виникнути спір, що краще: щоб государя любили чи щоб його боялися. Кажуть, що краще за все, коли бояться і люблять одночасно; однак любов погано уживається зі страхом, тому якщо доводиться вибирати, то більш надійно вибрати страх. Оскільки про людей в цілому можна сказати, що вони невдячні та непостійні, схильні до лицемірства та брехні, що їх відлякує небезпека та вабить нажива: поки ти робиш добро, вони твої всією душею, обіцяють нічого для тебе не щадити: ні крові, ні життя, ні дітей, ні майна, але коли у тебе з'явиться в них потреба, вони у той же час від тебе відвернуться... Люди менше побоюються образити того, хто навіює їм любов, аніж того, хто навіює їм страх, оскільки любов підтримується вдячністю, якою люди, будучи поганими, можуть знехтувати заради своєї вигоди, тоді як страх підтримується загрозою покарання, якою знехтувати неможливо» [23, с. 96].

Разом із тим, необхідно наголосити на тому факті, що попередження революцій, повстань і бунтів є важливою задачею будь-якої держави. У подальшому ми плануємо сказати про це детальніше, а у межах цієї статті звернемо нашу увагу на необхідність перегляду форм і змісту права на мирні збори, мітинги, походи і демонстрації. Враховуючи, що чинне законодавство допускає лише мирні форми таких заходів, зрозуміло, що їх учасники не повинні вдаватися до вчинення протиправних чи насильницьких діянь, а ті, хто вдаються, – повинні нести юридичну відповідальність.

Тож, для забезпечення можливості припинення протиправної поведінки та притягнення винних до відповідальності, усі охочі взяти участь у вказаних вище масових заходах громадяни повинні підлягати попередній реєстрації і мати із собою документи, що посвідчують їх особу.

Крім того, відповідно до ст. 66 Конституції України, кожен зобов'язаний відшкодовувати завдані ним збитки [2]. Тож, участь особи у мирних зборах, мітингах, походах і демонстраціях повинна допускатися лише у разі, якщо усе її майно попередньо буде передано до своєрідного депозитарію: у разі, якщо названі заходи відбулися без порушень законодавства, мітингувальники зберігатимуть право власності на своє майно; натомість, якщо в ході цих заходів комусь буде заподіяно шкоду, вона повинна бути відшкодована за рахунок майна мітингувальників.

Додамо, що у разі, якщо в результаті мітингів, походів, демонстрацій та інших подібних заходів буде заподіяно певні руйнування, засмічення чи інші подібні наслідки, мітингувальники, як особи, що їх спричинили, без розрізнення за віком, статтю, станом здоров'я та іншими обставинами, повинні бути залучені до громадських робіт з їх ліквідації.

Зрозуміло, що наведені вище заходи щодо передання майна до депозитарію та залучення до громадських робіт повинні однаково застосовуватися до всіх видів співучасників у масових заворушеннях – організаторів, виконавців, підбурювачів та пособників – пропорційно до обсягу заподіяної ними шкоди.

При цьому, ухилення учасників мирних зборів, мітингів, походів, демонстрацій від носіння документів, що посвідчують особу, попередньої

реєстрації, передання свого майна до депозитарію, відбуття громадських робіт, якщо протести перестали бути мирними, і, тим більше, участь у масових заворушеннях, повинні каратися конфіскацією майна та позбавленням волі, адже ще у середині XVIII ст. видатний італійський мислитель-гуманіст Ч. Беккарія вказував на необхідність відшкодування засудженими своєю працею тієї шкоди, яка заподіяна суспільству їхніми злочинами [24, с. 170].

Зауважимо, що наведені вище заходи є абсолютно законними, справедливими та логічними, оскільки йдеться лише про забезпечення виконання конституційного обов'язку особи (мітингувальника) відшкодувати завдані ним збитки. Зрозуміло, при цьому, що наведені вище заходи були би вельми ефективним механізмом стримування гарячих голів та попередили би перетворення масових заходів у масові заворушення значно краще, ніж сльозогінний газ, водомет та інші спецзасоби.

Отже, підсумовуючи викладене, слід сказати, що відносини держави та особи у контексті революційної проблематики повинні ґрунтуватися на засадах взаємної поваги, відповідальності та усвідомлення винятково важливої місії держави у забезпеченні правопорядку.

Таким чином, у результаті проведеного дослідження ми дійшли таких **висновків:**

1. Сучасною трансформованою формою давнього «права на повстання» є право на мирні збори, мітинги, походи і демонстрації, тож, з появою другого, перше повинно відійти у минуле, тобто особи, які беруть участь у подібних заходах, не мають права вдаватися до насильницьких і протизаконних діянь.

2. Теорія суспільного договору дає можливість обґрунтувати не тільки право на повстання, але й державний абсолютизм та право держави на придушення революцій, у т.ч. і жорстокими методами. Якщо повстання (революція) є розірванням суспільного договору, це означає, що держава більше не має жодних зобов'язань перед повстанцями. Водночас, за державою зберігається обов'язок забезпечити мир, безпеку і добробут тих громадян, котрі не розривали суспільного договору з нею. Для забезпечення виконання цієї високої місії держава вправі застосувати будь-які засоби проти революціонерів, які, розірвавши суспільний договір, самі поставили себе поза законами суспільства.

3. Право на повстання є безглуздим за республіканської форми правління, яка за самою своєю природою покликана унеможливити узурпацію влади внаслідок існування періодичних виборів. При цьому, право на повстання жодною мірою не відповідає ідеям народовладдя, оскільки повстанці, фактично, не запитували думку всього народу та не одержували мандату на вираження його волі. Тож, право на повстання, по суті, є знаряддям узурпації влади лідерами відповідних рухів та служить утвердженню тиранії, а не демократії.

4. Справжні народні виступи, за своєю природою стихійні, хаотичні і неорганізовані, неспроможні повалити істинний диктаторський режим, який характеризується єдиновладдям, тотальним контролем за суспільством і широким застосуванням апарату примусу. Так, ні Муссоліні, ні Гітлера, ні

Сталіна не було скинуто народним повстанням. Таким чином, революція спроможна тільки розхитати суспільство та повалити лише той режим, якому, насправді, не вистачає рішучості, аби утриматися при владі. При цьому, народні виступи неспроможні гарантувати права людини, які є несумісними з революційним терором і хаосом. Тож, революції являють собою лише свавільне посягання проти державності, яке здатне тільки загострити існуючі проблеми.

5. Покоління, яке живе у певну епоху, не має права в односторонньому порядку свавільно порушувати чи розривати суспільний договір між ним та минулими і майбутніми поколіннями, тобто не має права вдаватися до революції.

6. Суспільний прогрес можливий виключно за умови еволюційного шляху розвитку, який дає змогу накопичувати результати праці багатьох попередніх поколінь, тоді як революції та радикальні перетворення призводять до миттєвого знищення багатівікового надбання.

7. Безмежна свобода загрожує правам людини, оскільки являє собою протиправну сваволю і призводить до безладу у суспільстві. Свобода, як така, ніколи не повинна виходити за визначені розумом і законом межі, оскільки, те, що нерозсудливо та шкодить людині, прямо суперечить природному праву та здоровому глузду, як джерелу його пізнання. При цьому, якщо в історії людства впродовж тисячоліть існували рабовласництво і феодалізм, необхідно визнати, що свобода, рівність та інші побідні ідеї буржуазної епохи не мають нічого спільного з природним правом, оскільки вони не є одвічними, постійними, незмінними, загальними й універсальними для всіх часів і народів, і, таким чином, залежать від настроїв певної епохи, держави чи влади, а не дані природою, розумом чи Богом. Тож, жодні міркування про свободу, рівність та інші абстракції не можуть виправдовувати протизаконні чи нерозумні діяння, які, насправді, суперечать таким основам природного права, як справедливість та здоровий глузд. У свою чергу, будь-яка революція, загострюючи економічну кризу та призводячи до розрухи, в дійсності обмежує свободу людини, оскільки зменшує її реальні доходи, і, таким чином, лімітує можливості її поведінки для задоволення своїх інтересів.

8. Якщо постає вибір між абстрактною свободою (яка, по суті, несе кровопролиття, анархію і хаос та заохочує відступ від загально визнаних норм права та моралі в угоду егоїстичним бажанням окремих осіб) та державою (яка забезпечує правопорядок, моральність, стабільність і процвітання та підкорює егоїзм і сваволю окремих осіб загальному інтересу), елементарний здоровий глузд підказує, що перевагу слід надати останній.

9. У революції зацікавлені ті, хто «сподівається отримати більше того, чим володіє», тобто або зовсім люмпенізовані маси, або ж занадто жадібні до наживи авантюристи. Враховуючи, що революція спрямована на знищення існуючого порядку, тобто апіорі є не творчим, а руйнівним началом, що веде до зменшення обсягу наявних благ, зрозуміло, що, в умовах революції, «отримати більше, ніж має» певна особа може лише за рахунок грабежу та знищення інших членів суспільства. Тож, соціальною основою революції є або злочинці, або недолугі особи, які не розуміють значення своїх дій. Таким

чином, держава повинна вживати усіх можливих законних заходів для придушення революцій, захисту суспільства від їх деструктивних наслідків та притягнення винних до юридичної відповідальності.

10. Своєрідною «точкою неповернення» у відносинах влади і мітингувальників слід вважати той момент, коли останні згуртовуються у різноманітні «сотні», «самооборони» і т.п. організації за військовим зразком, що має на меті надати психологічну стійкість їх учасникам і безмежну владу їх «командирам» та однозначно вказує на бойовий раж і рішучість бунтівників перейти від протиправних «мирних ненасильницьких протестів» до відверто злочинних насильницьких дій.

11. Владі не слід йти на жодні поступки повстанцям, оскільки ті відчують свою силу і безкарність та постійно висуватимуть нові вимоги, аж поки не повалять владу та не знищать державу. При цьому, сучасні революції є вельми поширеними через те, що мітингувальники переконані, що влада не наважиться широко застосовувати силу проти них. У свою чергу, напівзаходи та епізодичне застосування спецзасобів правоохоронцями не сприяють забезпеченню конституційного ладу, правопорядку, збереженню єдності держави. Зауважимо, що вина за усі жертви цілком і повністю лежить на революціонерах, оскільки саме вони своїми протизаконними насильницькими діями спричинили використання державою свого монопольного права на застосування насильства для придушення революційної вакханалії.

12. Необхідно переглянути форми і зміст права на мирні збори, мітинги, походи і демонстрації, щоб попередити їх переродження у масові заворушення та забезпечити притягнення винних до відповідальності. Охочі взяти участь у зазначених масових заходах повинні підлягати попередній реєстрації і мати із собою документи, що посвідчують їх особу. Усе їхнє майно повинно бути попередньо передане до своєрідного депозитарію, аби у разі заподіяння комусь шкоди в ході масових заворушень, вона могла бути відшкодована за рахунок цього майна. У разі перетворення масових заходів у масові заворушення, усі мітингувальники (організатори, виконавці, підбурювачі та пособники) повинні підлягати залученню до громадських робіт для ліквідації засмічень, відбудови заподіяних руйнувань тощо. Загалом же, порушення цих приписів, організація та участь у масових заворушеннях повинні каратися конфіскацією майна та позбавленням волі, аби шкода, заподіяна суспільству, могла бути відшкодована за рахунок власності та праці засуджених.

13. Відносини держави та особи повинні ґрунтуватися на засадах взаємної поваги, відповідальності та усвідомлення винятково важливої місії держави у контексті забезпечення правопорядку і суспільного благоденства.

Перспективним напрямком подальшої розробки відповідної проблематики вбачається виявлення та розгляд основних засад забезпечення політико-правової стабільності як запоруки еволюційного розвитку держави і процвітання суспільства.

Список використаних джерел:

1. Еллинек Г. Общее учение о государстве. Право современного государства / Под ред. С.И. Гессена. 2-е изд., испр. и доп. Санкт-Петербург: Издание Н.К. Мартынова, 1908. Т. 1. 626 с.
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Декларация независимости США от 4 июля 1776 г. // Соединенные Штаты Америки: Конституция и законодательство / Под ред. О.А. Жидкова. Перевод О.А. Жидкова. Москва: Прогресс, Универс, 1993. С. 25-28.
4. Історія вчень про державу і право: підручник / за ред. проф. Г.Г. Демиденка, проф. О.В. Петришина. Харків: Право, 2009. 256 с.
5. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення 14.10.2021).
6. Восстание в Варшавском гетто. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Восстание_в_Варшавском_гетто (дата обращения 16.10.2021).
7. Тимошенко В.І. Договірна теорія виникнення держави // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. 2005. № 1. С. 201-205.
8. Романюк А. Договір суспільний // Політична наука. Словник: категорії, поняття і терміни. За ред. Б. Кухти. Львів: Кальварія, 2003. С. 132.
9. Локк Дж. Два трактата о правлении // Локк Дж. Сочинения: в 3 т. Москва: Мысль, 1988. Т. 3. С. 135-405.
10. Кондрашев А.А. Конституционно-правовые аспекты реализации народом конституционного права на сопротивление // Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения Российской академии наук. 2014. Том 14. Вып. 2. С. 170-182.
11. Руссо Ж.Ж. Об общественном договоре. Трактаты / Перевод с французского. Москва: Канон-пресс-Ц, Кучково поле, 1998. 416 с.
12. Гоббс Т. Избранные произведения: в 2 т. Москва: Мысль, 1964.
13. Кухта Б. Левіафан // Політична наука. Словник: категорії, поняття і терміни. За ред. Б. Кухти. Львів: Кальварія, 2003. С. 218-219.
14. Кормич А.І. Історія вчень про державу і право: навчальний посібник. Київ: Правова єдність, 2009. 312 с.
15. Берк Э. Размышления о революции во Франции и заседаниях некоторых обществ в Лондоне, относящихся к этому событию / Сокращенный перевод с английского Е.И. Гельфанд. Москва: Рудомино. 1993. 144 с.
16. Берк Э. Размышления о революции во Франции и о прениях в некоторых лондонских обществах касательно сего события, содержащиеся в письме, предполагавшемся быть отправленным некоему благородному господину в Париж / Пер. с англ. С. Векслер. Под ред. А. Бабича. London: Overseas Publications Interchange Ltd, 1992. 411 с.
17. Монтескье Ш.Л. О духе законов. Москва: Мысль, 1999. 672 с.
18. Цицерон М.Т. Диалоги. О государстве. О законах. Москва: Наука, 1966. 224 с.

19. Ленин В.И. Государство и революция. Учение марксизма о государстве и задачи пролетариата в революции / Ленин В.И. Полное собрание сочинений: в 55 т. Издание пятое. Москва: Издательство политической литературы, 1969. Т. 33: Государство и революция. С. 1-120.

20. Шершеневич Г.Ф. Общая теория права. Выпуск первый. Москва: Издание Бр. Башмаковых. 1910. 813 с.

21. Ларошфуко Ф. Мемуары. Максимумы. Ленинград: Ленинградское отделение издательства «Наука», 1971. 280 с.

22. Макиавелли Н. О том, как надлежит поступать с восставшими жителями Вальдикьяны // Макиавелли Н. Государь / Перевод с итальянского. Москва: Эксмо; Санкт-Петербург: Мидгард, 2007. С. 739-742.

23. Макиавелли Н. Государь; Рассуждения о первой декаде Тита Ливия. Санкт-Петербург: Азбука-классика, 2008. 272 с.

24. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. Москва: Стелс, 1995. 304 с.

Особливості нормативно-правового регулювання конституційно-правового статусу людини і громадянина

*Мойсієнко Василь Миколайович,
кандидат історичних наук, професор,
перший проректор
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

У сучасних умовах із неабиякою гостротою постають проблеми правового забезпечення захисту та реалізації прав і свобод громадян. У ст. 3 Конституції України зазначено: „Людина, її життя, честь і гідність, недоторканність і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю” [1]. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов’язком держави, завданням органів державної влади і посадових осіб, а також різноманітних громадських об’єднань. Таким чином, держава створює засоби для їх охорони, і у випадку необхідності, захисту.

Найголовніша практична цінність прав і свобод людини полягає в їх реальності, тобто в тому, якою мірою проголошені державою права та свободи здійснюються в їх практичному житті. Водночас реальність гарантій прав і свобод людини і громадянина знаходять прояв, з одного боку, у їх правовому закріпленні, з іншого – недопущенні будь-яких порушень та обмежень прав і свобод з боку держави чи інших суб’єктів суспільних відносин.

На думку В.С. Бігуна, забезпечити права людини означає створити умови, за яких права людини поважаються та визнаються – як державою, так і особою, та ефективно реалізуються, за потреби, захищаються за допомогою права. Це, зокрема, передбачає трансформацію основоположних прав людини в юридичні права і обов’язки суб’єктів права, коли певні можливості людини, які визначаються як основоположні права, будуть гарантовані державою через їх визначення, як загальнообов’язкових правил поведінки, а держава та інші суб’єкти матимуть обов’язок їх дотримуватись, гарантувати [2, с.17-18].

У даному контексті слід зазначити, що правові норми, що регулюють правовий статус людини і громадянина, містяться в нормативно-правових актах різної юридичної сили, які поділяються на такі рівні: 1) конституційне регулювання (Конституція та конституційні закони); 2) міжнародно-правове регулювання (міжнародні договори та угоди); 3) законодавче регулювання (закони України); 4) регулювання підзаконними нормативно-правовими актами.

Особливе місце в правовому забезпеченні прав і свобод займають рішення судових органів.

1. Конституційне регулювання правового статусу людини і громадянина здійснюється на основі єдиного нормативного акта, який має найвищу юридичну силу – Конституції України [1].

Закріплення прав, свобод і обов’язків громадян на конституційному рівні є найголовнішим у нормативному регулюванні правового статусу особи будь-